PERGE ARKEOLOJİK SİT ALANI, PEYZAJ ÖZELLİKLERİ VE KORUMA SORUNLARI

Elmas ERDOĞAN
Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Dışkapı, 06110, Ankara

ÖZET

Yerleşmeler insan yaşamının sürdüğü yaşamsal çevrelerdir. Çevre kaynaklarını kullanan ve toplumsal gereklere cevap verecek biçimde gelişen kentler, doğa-insan-mekan ilişkilerinin mekana ve fiziksel çevreye yansıması ile ortaya çıkan oluşumlardır. Tarihi süreç içinde belli dönemlerin izlerini taşıyan arkeolojik sit alanları uygarlıkların kültür, yaşam biçimi ve çevre oluşumlarının göstergesidir. Perge arkeolojik sit alanı ise M.Ö. 300'lerden bu yana varlığını sürdüren bir yerleşim yeri olarak bünyesinde barındırdığı kültür katmanları yanında sahip olduğu doğal bitki örtüsü ve çevre kaynakları ile özgün, kültürel peyzaj açısından nitelikli bir çevredir. Bu makalede Perge arkeolojik sit alanının çevre-yerleşim özellikleri ve kent kimliğinin tarihi süreç içindeki gelişimi ortaya konmuş, kent bünyesinde bugüne ulaşan yapılar tanıtılarak alanın sorun ve olanakları saptanmış, peyzaj özellikleri değerlendirilerek Perge arkeolojik sit alanı için öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Perge, Arkeolojik sit, Antik yerleşmeler, Koruma, Kültür varlıkları

PERGE ARCHEOLOGICAL SITE, ITS LANDSCAPE FEATURES AND CONSERVATION ISSUES

ABSTRACT

Settlements as built environments are the living spaces/habitats of human beings. Cities that developed according to the needs of the communities are the physical reflections of cultures showing nature, human and space interrelationships as urban formations. So, many different settlement patterns were developed through history due to the environmental and the socio-cultural factors. On the other hand, archeological sites having the traces of different periods are the evidences of life styles, cultural, technological and social formations of various civilizations. In this article, the development of Perge antique settlement through history, the buildings forming the settlement and its landscape properties were presented. Then, the potentials and problems of the area and its near environs were evaluated. At the final stage, the existing situation of the archeological site was set and conservation issues of Perge antique settlement were discussed.

Keywords: Perge, Archeological site, Antique settlements, Conservation, Cultural assets

1. GİRİŞ

Güneybatı Anadolu'nun önemli antik bölgelerinden biri olan Pmphylia'nın en büyük kentlerinden biri olan Perge, Antalya'nın 18 km. doğusunda, Düden ve Aksu çayları arasında, Antalya-Alanya Karayolu'ndan 2 km. içeride Murtuna köyü yakınında yer almaktadır. Coğrafi konum olarak yerleşim 30 50' enlem ve 30 57' boylam üzerinde yer almaktadır. Şehrin kurulduğu arazi Pamphylia-Antalya Ovası'nda Düden (Kataraktes), Aksu (Kestros) ve Köprüçay (Euroymedon) gibi önemli su kaynaklarına sahiptir. Perge bu ovanın hemen hemen ortasında, döneminin kent planlama kriterlerine göre en uygun kesimde kurulmuştur. Özellikle Psidia (Isparta) Dağları'ndan doğan Aksu Çayı, denizden 12 km. içte olmasına karşın yerleşimin denizle bağlantısını kurmuş, kente deniz ticareti yapma olanağı sağlamıştır.

Şehrin üzerinde kurulduğu arazi Antalya Ovası ile birlikte postmiosen çağda meydana gelmiştir. Yine aynı çağda meydana gelen ve ovanın orta kısmını sulayan akarsular getirdikleri alüvyonlarla ovayı doldurmuşlardır. Bu alan miosen çağının kum ve yumuşak marn üzerinde meydana gelmiş olan sert kalkerden oluşmakta, etekleri eğimle ovaya birleşirken üst kesimler sert yamaçlar halinde yükselmektedir. Sadece güney yönünde iki yoldan ulaşılabilen ve düzlükten 60 metre kadar yükseklikte olan bu tepe doğu-batı yönünde 750 metre, kuzey-güney yönünde ise 320-340 metre uzunlukta, yaklaşık olarak 2500 metrekare alana sahip bir düzlüktür. Ovada bu tepenin güneydoğusunda İyilik Belen, güneybatısında ise Koca Belen adlarını taşıyan yükseltiler yer almaktadır (Pekman, 1989).

Pekman'a göre (1989), bir bilgin tarafından hazırlanan Tabula Pentingeriana adlı atlasta Perge, Bergama'dan başlayan ve Tyatira – Philedelphia – Hieropolis üzerinden Laodikeia ve Cormassa'ya ulaşan ve Sillyon - Aspendos'tan geçerek Side'de deniz kıyısında son bulan ana yol üzerinde gösterilmiştir .

Şehir ovadaki üç tepe arasında gelişim göstermiştir. Böyle bir kentsel konumlanma ile hem denizden gelecek saldırılardan korunmuş hem de antik kent geleneklerine uygun kentsel biçimlenme sağlanmıştır. Büyük olasılıkla şehrin ilk inşa edilen bölümü 60m.lik bir yükselti üzerindeki düzlükte yapılandırılan akropol'dür. Akropol'e ulaşım sadece güneydeki iki yoldan sağlanabilmektedir. Şehirdeki diğer iki yükselti ise güneydoğudaki İyilik Belen Tepesi ile tiyatroyu destekleyen güneybatıdaki Koca Belen Tepesi'dir. Helenistik dönemde (M.Ö. 200-300) kentin gelişimi temelde bu üç tepe arasında olmuştur. Perge, coğrafi anlamda önemini biraz da Pamphylia Ovası'nı sulayan ve Perge'nin deniz ile bağlantısını sağlayan ana akarsulardan biri olan ve Toros Dağları'ndan çıktığı noktada Kocaçay, Pamphylia Ovası'nda ise Aksu Çayı olarak isim değiştiren su kaynağına borçludur.

Perge kentinin ismi Side ve Aspendos gibi farklı kökenden gelmeyip, yerli Anadolu dilinden gelmektedir. M.Ö. 13.yy. Hitit yerleşmelerinden Boğazköy'de bulunan bir çivi yazılı belgeye göre de Perge'nin bu dönemde **"Parha"** adlı bir yerleşme yeri olduğu belirlenmiştir. Perge'nin önemli tanrıçası olan **Artremis Pergaia** da önemli bir Anadolu tanrıçası olup Perge sikkeleri üzerinde yer almaktadır.

Perge içinde yer aldığı Akdeniz Bölgesi iklimi etkisindedir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçmektedir. Yaz aylarında nisbi nem % 73'leri bulmaktadır. Hakim rüzgar yönü güney olup, denizden esen rüzgarlardır; ancak iç kesimde yer alan yerleşime ulaşana kadar rüzgarlar serinletici etkisini kaybetmektedir. Perge antik kenti kolonadlı yolunun ortasından akan, akropolün eteğinden başlayarak kent kapısına kadar tüm kent boyunca görülen su kanalı ile kentte mikroklima oluşturulmuş; suyun serinletici etkisinden yararlanılmıştır.

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Materyal

Araştırmanın ana materyalini Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu kararı ile 4.5.1981 yılında I. II. ve III. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilen Perge arkeolojik sit alanı ve yakın çevresi oluşturmaktadır. Yanı sıra alan ile ilgili olarak yapılmış arkeolojik araştırma, koruma amaçlı imar planı ve raporları, ilgili belge ve literatür verisi ile alana ilişkin harita, plan ve görsel malzeme materyal olarak değerlendirilmiştir.

2.2. Metot

Araştırmanın gerçekleştirilmesinde kullanılan yöntem üç aşamalıdır. Literatür verilerinin değerlendirilmesi, arazi etüd-analiz çalışmaları ve bu verilerin sentezlenerek değerlendirilmesi aşamalarını içeren araştırma kapsamında Perge arkeolojik sit alanı ile ilgili genel tarihi araştırma yapıdeğerlendirmeler yapılarak mevcut durum tartışılmış, Perge ve yakın çevresi için öneriler geliştirilmiştir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde Perge ve yakın çevresinin tarihi süreç içindeki gelişimi ortaya konmuş, yerleşimi oluşturan yapılar tanıtılarak çevresel özelliklere değinilmiştir.

3.1. Perge ve Yakın Çevresinin Tarihi Süreç İçindeki Gelişimi

1946 yılında başlayan ve halen devam etmekte olan kazılardan elde edilen bulgulara göre Perge'nin tarih öncesi dönemlerine ilişkin somut veri yoktur. Bunların yanı sıra bazı filolojik belge ve kanıtlar ile Perge sikkeleri üzerindeki yazıtlara göre Perge'de M.Ö. 2000'li yılların sonunda gerçekleşen Aka kolonizasyonundan önce olasılıkla M.Ö. 3000'lerde bu yörede yerleşme olduğu anlaşılmaktadır. Pamphylia'nın kendine özgü dilinin arkadyen ögeler içermesi de bu tarihlerde bu alanda bulunan bir yerleşme kültürünü desteklemektedir. Bunun yanı sıra Kıbrıs'ta bulunan Troia-Yortan kültürünün de oraya Anadolu'dan sadece Pamphylia üzerinden geçmesinin mümkün olması nedeni ile Perge'nin de bu kültür grubuna girdiği savunulmaktadır (Pekman, 1989).

Strabon'a göre kent, Troia Savaşı sonrasında Argoslu kolonistler tarafından kurulmuştur. Kent girişinde yer alan iki yazıtlı heykel kaidesinde geçen Kalkhas ve Mophos adları da Perge'nin 1200'lerde Troia Savaşı'ndan sonra güneye geçen Helen kolonistler tarafından kurulduğunu göstermektedir (Akurgal, 1985). M.Ö.1000'lerin ilk yarısında ise Pamphylia bölgesinin tamamında olduğu gibi Perge'nin tarihi ile ilgili de önemli bir veri yoktur. Pamphylia bölgesinin en eski yerleşmelerinden biri olan Perge'nin tarihsel gelişim de doğrudan Pamphylia tarihi ile bağlantılıdır. Perge'nin Akdeniz Bölgesi'ndeki stratejik önemi tarihi süreç içinde daima çevre yerleşimlerin ilgisini çekmiş, bu anlamda yöre tarihinde önemli rol oynamıştır.

Bugüne kadar sürdürülen arkeolojik kazılara göre Perge'nin tarihinde üç önemli dönemin varlığı saptanmıştır. Bunlar; hala kısmen ayakta olan mükemmel kent sur yapılanmaları ve kulelerin inşa edildiği Helenistik dönem (M.Ö. 3. ve 2. yy.), kent kimliğinde belirleyici olan tiyatro, stadyum, kolonadlı caddeler, hamamlar, agora, anıtsal çeşme gibi yapıların inşa edildiği Roma dönemi (M.S. 2. ve 3.yy.) ve Perge'nin metropolitin ikamet yeri haline geldiği, kent surlarının güneye doğru genişletilerek birçok kilise yapısının inşa edildiği Hıristiyanlık dönemi (M.S. 5.ve 6.yy) dir.

Anadolu kökenli bir isim olan Perge'nin şehir tanrısı olan ve paralar ile bazı dokümanlarda adı geçen **"Wenessa Preiia"**; diğer adı ile Artemis Pergaea da eski Anadolu kültünde bir doğa tanrısıdır. Pamphylia'nın yerel Anadolu halkı, Kıbrıs halkı ve Akalar tarafından oluşturulmuş kendine özel bir dili olan bir halktır. Bu dilin sahip olduğu aka ögeler Pamphylia'ya Aka uygarlığı'nın M.Ö. 2000'lerde geldiklerinin göstergesidir. 1953 kazılarında Helenistik Kapı'da yapılan kazılarda elde edilen bulgular da bu dönemde Perge'de bir Aka kolonizasyonu olduğunu göstermektedir. Akalar kolonize olurlarken yerel halk ile kaynaşmışlar ve kenti yeniden inşa etmişlerdir.

Aka kolonizasyonu ile Lydia egemenliği arasındaki dönem biraz karanlık olup, kentin tarihsel gelişimi kapsamında bu döneme ilişkin fazla ipucu bulunmamaktadır. Herodot'a göre Lydia kralı Croesus Perge'yi M.Ö. 560-547'de fethetmiştir. Anadolu'daki Pers egemenliği sırasında Pamphylia İonya Satraplığı sınırları içinde kalmıştır. Perge'nin bu dönemde iç işlerine karışılmamış, Perge, Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki stratejik önemini korumuştur. Bu statüsüyle Pamphylia, Ion Satraplığı'nın sınırları ve Pers hakimiyeti altında, bölgeyi Büyük İskender'in M.Ö.333'te ele geçirmesine kadar 200 yıl geçirmiştir. M.Ö. 333 yılında Büyük İskender Pamphylia kıyıları ile birlikte Perge'yi de ele geçirmiştir. Bu bölgede İskender'e karşı koymayan iki kent Perge ve Side olmuştur. Bu yaklaşım Perge'nin İskender'e karşı izlediği yumuşak siyasetin göstergesi olabileceği gibi aynı zamanda kentin Helenistik dönemin (M.Ö. 330-30) başında henüz Sillyon ve Aspendos'ta olduğu gibi surlarla çevrilmemiş olması ile de açıklanabilmektedir. İskender bölgedeki egemenliği sırasında Perge'yi üs olarak kullanmış; ölümünden sonra (M.Ö. 3-23) Suriyeli Seleukos'ların yönetimine giren kentin aşağı kesimi surlarla çevrilmiştir (Akman Proje, 1992).

Perge, M.Ö. 190'da Romalılar'a karşı Antiochos III ile savaşmış ve bölge Roma'nın müttefiği olan Bergama Krallığı'na bırakılmıştır. M.Ö. 133 yılında krallığın vasiyeti ile Roma Devleti'ne geçen Perge çağın başına kadar Roma'nın ilgi alanı dışında kalmıştır. Bir süre bağımsız kalan Pamphylia M.Ö. 102'de Pamphylia'nın güneydoğusunda kurulan Klikya'ya bağlanmıştır (Özgür, 2001). M.S. 43'te Pamphylia, Klikya ile birleştirilmiş,

Perge ise Hıristiyanlık açısından önemli bir konuma ulaşmıştır. Bu dönemde Roma'ya bağlı olan Perge iç işlerinde serbest kalmış, Pamphylia bölgesinin diğer kentleri gibi kent büyümüş ve gelişmiştir. Tiyatro, stadyum, agora, hamamlar, kolonadlı caddeler, anıtsal çeşme bu dönemde inşa edilmiş anıtsal yapılardır. M.Ö. 36 yılında Galatya Krallığı'na bağlanan Perge Galatya'nın eyalet haline dönüşerek ile Pamphylia'da ayrı bir Roma eyaleti haline gelmiş, Perge, Side, Aspendos, Sillyon gibi kentler refaha ulaşmışlardır.

Kent önemini 3. yy.'a kadar korumuş, ancak M.S. 4.yy. sonuna doğru kentte bir gerileme olmuş, sınırları küçülmüştür. 5. ve 6.yy.'da, Bizans döneminde de Perge kenti önemini korumuş, bu süreçte Anadolu'da gelişmekte olan Hıristiyanlık kültüründe etkin rol oynamıştır. İsa'nın havarilerinden Pantos (St. Paul) yeni dinsel amacı yaymak amacı ile yaptığı gezilerin ilkinde Perge'ye uğramıştır. Kıbrıs'tan yola çıkan St. Paul, Aksu Nehri'nden (Kestros) ilerleyerek Perge'ye gelmiş, oradan da Psidia Anthiocheia'ya geçmiş, Perge'ye geri dönüp buradan Attelia'ya (Antalya) gitmiş ve kente yapılan bu iki ziyaretten kutsal kitap Lukas'ta söz edilmiştir. Yüzyıllar boyu Artemis kültünü benimseyen Perge'de Hıristiyanlık kısa sürede kabul görmese de M.S. 3. yy'dan başlayarak güçlenmiştir. Perge'de bu inancın güçlü olduğu Hıristiyanlık dönemi yapıları da M.S. 4. ve 6. yy. arasındaki döneme tarihlenmektedir. Kentin bu üçüncü parlak döneminde bugün de kısmen ayakta olan 2 büyük kilise inşa edilmiştir. Belgelere göre M.S. 3252te bir "Perge metropoliti" nin varlığından söz edilmesi bu dönemde Perge'nin bir metropolis olduğunu kanıtlamaktadır. M.S. 430'larda ise Side ve Perge ayrı metropolisler olarak kayda geçmiştir. M.S. 6.yy.'dan sonra Perge metropolis niteliğini yitirmiş; Attelia/Antalya metropolislik haline gelmiştir; buna bağlı olarak 786-869 tarihleri arasında Perge, Sillyon (Yanköy Hisarı) ile birleşerek "piskoposluk metropolitliği" ünvanını almıştır. Pamphylia kentleri ve Perge M.S. 7.yy.'dan itibaren güneydoğu'dan gelen Arap akınlarına uğramış ve 8.yy.da yapılanma durmuş, kent önemini yitirmiştir.

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Bizans yerleşmeleri Türklerin egemenliği altına girmiş; Perge 1027 yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından Selçuklu topraklarına katılmış, yöreye Teke Türkmenleri yerleşmiş, 1299'da ise Hamidoğulları Beyliği'nin egemenliği altına girmiştir. 1422'de Antalya ve çevresi Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Antik kentte Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait yerleşmelerin varlığı da bilinmektedir. Perge yerleşiminde bu dönemlerin kent ve yapılanmalarına ilişkin hiçbir iz bulunmamasına karşın akropol'deki kazılarda çok sayıda İslam dönemine ait çanak-çömlek buluntusu ilgi çekicidir. 18. yy. 'dan sonra Perge tamamen terk edilmiştir. Bölgedeki gerçekleştiği düşünülen büyük depremler bunun nedeni olarak gösterilmektedir. 19.yy.'dan sonra Perge bir arkeolojik araştırma-inceleme ve kültürel miras alanı haline dönüşmüştür. Perge'de ilk kazılar Prof. Dr. Müfit Mansel tarafından 1946 yılında gerçekleştirilmiş, ikinci kazı süreci 1953-1957 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Üçüncü dönem kazıları ise hala devam etmekte ve Prof. Dr. Jale İnan tarafından sürdürülmektedir.

3.2. Perge Arkeolojik Sit Alanı

Bugün mevcut Perge arkeolojik sit alanı mekansal organizasyonu ve yapılanma karakteri ile tipik bir Roma kenti görünümündedir. Kentsel dokusu ve anıtsal yapıları ile M.S. 2. ve 3. yy. yerleşmelerinin temel özelliklerini taşımaktadır (Şekil 1).

Kent, kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde olmak üzere iki büyük kolonadlı cadde ile dört ana bölüme ayrılmaktadır. Kolonadlı caddelerin ortalarında kente su taşıyan su kanalları yer almaktadır. Caddelerin her iki yanında kolonadlı galeriler gerilerinde ise dükkanlar yer almaktadır. Düz çizgiler halinde devam etmeyen, dönüşler yapan bu caddelere yer yer sokaklar bağlanmaktadır. Kent hemen hemen düz devam eden Helenistik dönem sur duvarları ve kule yapıları ile çevrelenmiştir. Kent surları geç antik dönemde (4.yy.) güneye doğru kırılma yaparak genişletilmiştir. Bu yüzyıla ait bir diğer önemli öge ise akropolün eteklerindeki anıtsal çeşmeden başlayan kolonadlı cadde olup, Helenistik kapı ile son bulmakta, sonra kent duvarlarının güneyinde tekrar başlamakta, güney yönünde 1 km. kadar kent sınırları dışında devam etmektedir. Özgür'e göre (2001), bunun nedeni bu yolun kentin tapınaklarının yer aldığı kutsal alana kadar erişimi sağlamasıdır. Bugün tiyatro ve stadyum arasından geçen mevcut asfalt yol Perge'nin geç antik dönem kapısı önünde yer alan kent meydanına ulaşım sağlamaktadır. Bu meydan, kent surlarının M.S. 2.yy.'da genişletildiğinin göstergesidir. Güneyde ise bu meydan bir geç antik dönem duvarı ile sınırlandırılmış, duvarın ortasında tonozlu bir kapı açıklığı bırakılmıştır. Meydanın doğusu ise bir kolonadlı galeri ile çevrelenmiştir. Anıtsal çeşme, güney hamamının anıtsal kapısı ve üç niş meydanın batı sınırını oluşturmaktadır. Kuzeyde ise meydan bir Helenistik kapı ile sınırlanmıştır.

Perge'nin diğer önemli anıtsal yapıları olan palaestra, kuzey hamamı ve iki bazilika yapısı da kentin kuzeybatısında yer almaktadır. Doğu ve batı kapıları dışında ise nekropol yer almaktadır .

Şekil 1. Perge Arkeolojik Sit Alanı Yerleşim Planı (Özgür, 2001)

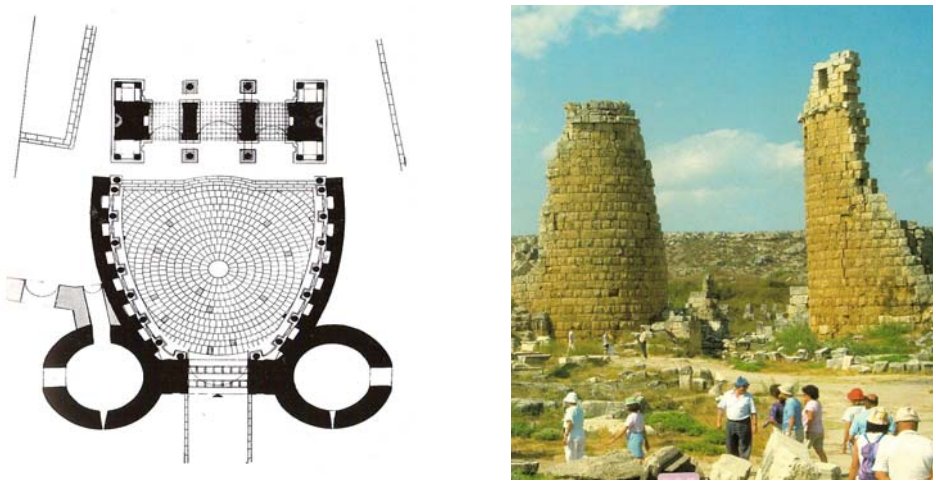
3.2.1. Akropol

Perge akropolü kentin kuzeyinde, yaklaşık 60m. lik yükseltiye sahip bir tepe üzerindeki düzlükte konumlandırılmıştır. Savunmaya elverişli bir nitelikte olan akropol bir iç kale konumundadır. Güney yamaçları daha erişilebilir olan akropole diğer yönlerden erişim olanaksızdır. Perge kentsel yerleşiminin başladığı ilk alan olup doğal olarak korunaklı bir alan olması nedeni ile bu seviyede sur yoktur. Güney yamaçlarında bir patika ve kapı kalıntısı yer almaktadır ancak bu kesimdeki en önemli kalıntı kısa kolonlarla desteklenmiş kemerli dörtgen kuyudur.

3.2.2. Kent Surları

Kent surları ve **kuleler** Perge'deki en eski ve iyi korunmuş yapı kalıntılarıdır. Helenistik kapıdaki yuvarlak/silindirik kapılar kentin sembolü haline gelmiştir (Şekil 2). Akropolün alt eğimlerinden başlayan ve yüksekliği 13m., kalınlığı ise 2m. Olan kesme taş ile inşa edilmiş surlar tüm kenti çevrelemektedir. Özgününde Helenistik kuleler ile birleşen duvarlar daha sonra M.S. 2. yy.'da, kentin genişletilmesi sırasında yıkılmış ve M.S. 4.yy.'da genişletilen bölümü de içine alacak şekilde yeniden inşa edilmiştir ki bu farklılık yapıların konstrüksiyon tekniklerinden de anlaşılmaktadır. Doğu ve batı duvarlarındaki dörtgen kuleler 6-7m genişliğinde, 8m yüksekliğindedir ve düzgün kesme taş bloklarla inşa edilmişlerdir. Helenistik kant kapısının iki yanında yer alan ve dört katlı olan kulelerin tabanda çapları 11.70m., duvarların kalınlığı ise 2.20m. dir. Giriş katı seviyesinde kemerli nişler bulunmaktadır. M.S. 2.yy.'a tarihlenen kuleler kentin önemli savunma anıtlarıdır (Şekil 3).

Tüm kent kapıları arasında en ilginç olanı Helenistik kapı olup bir giriş odası ve iki kule arasında konumlandırılmış oval planlı bir avluya sahiptir. Oval avluyu çevreleyen duvarlarda özgününde bulunan 6 nişte 12 Tanrının heykelleri yer almıştır. Kentin Roma döneminde yeniden yapılandırılması sırasında bu avlu bir tören avlusuna dönüştürülmüş ve buna bağlı olarak bazı değişiklikler yapılmış; avlunun arkasında yer alan duvar açılarak buradan erişim sağlanmıştır. Helenistik kapının 73m. güneyinde M.S 2. ya da 3.yy.'da yaklaşık 24m. uzunluğunda cephesinde dekoratif nişlerin yer aldığı bir duvar inşa edilmiştir. Ortasında yer alan kapı ise kentin ikinci büyük kapısıdır. M.S. 3 yy. sonu, 4 yy. başında çevresel tehdit ve saldırılara karşı Perge'de de Pamhylia bölgesindeki diğer kentlerde olduğu gibi yeni surların inşa edildiği saptanmıştır.

Şekil 2. Perge, Helenistik Kent Giriş Kapısı Planı ve Görünüşü (Özgür, 2001)

Şekil 3. Perge Kent Surları

3.2.3. Tapınaklar

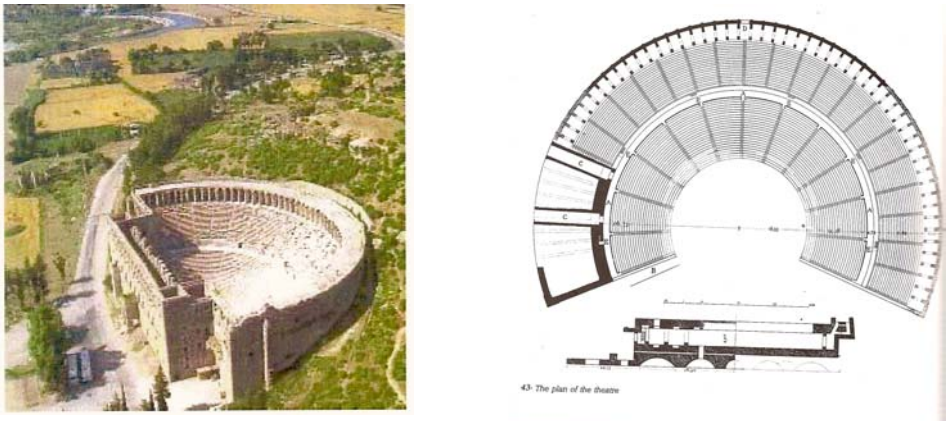
Perge kenti tapınakları konusunda net veriler yoktur. Birçok kaynakta adı geçen **Artemis Tapınağı**'nın yeri kent sınırları dışında aranmıştır; çünkü gerek kent dışına çıkan kolonadlı yol gerekse Strabo'nun ifadeleri ile İyilik Belen Tepesi eteklerinde böyle bir tapınak olduğu düşünülmektedir. Kentin yaklaşık 850m. güneyinde İyilik Belen eteklerinde yapılan kazılarda bir **dor tapınağı**nın kalıntılarına ulaşılmış, güneye uzayan kolonadlı yolun buraya erişim sağladığı belirlenmiştir. Ancak adı geçen Artemis Tapınağı ile ilgili hala somut veriye ulaşılamamıştır.

3.2.4. Tiyatro

Pamphylia bölgesi Roma dönemi tiyatro yapıları ile tanımlı bir alandır. Tiyatro yapısı kentin güneydoğusunda, Koca Belen tepesinin doğu yamaçlarında konumlandırılmıştır. Kesin inşa tarihi bilnmeyen tiyatro yapısının yapımına M.S. 1.yy.'da başlandığı, üst galerinin ise M.S. 3.yy.'da tamamlandığı sanılmaktadır. Bu bağlamda tiyatronun ilk 2 yy. içinde inşa edildiği söylenebilmektedir. Greko-Roman stilde gerçekleştirilen tiyatro plan özellikleri açısından Yunan karakterinde iken yapı özellikleri olarak Roma karakterindedir (Şekil 4). Sahnenin iki yanında; kuzey ve güney yönlerinde yer alan tonozlu geçişlerle ulaşılan tiyatro yapısının bugün kuzey girişi çöken üst yapı nedeni ile kapalıdır. Koca Belen Tepesi'nin doğu yamaçlarına oturan ve yaklaşık 14 000 seyirci için tasarlandığı düşünülen tiyatronun **"cavea"** bölümü 113.50m. çapa sahip olup form olarak bir yarım daireden daha geniştir. **"diazoma"**'nın böldüğü cavea bölümünde altta 19 sıra üstte ise 23 sıra oturma yeri bulunmaktadır. Cavea'nın üst kısmı Roma dönemi karakterinde kemerli bir galeri ile tamamlanmıştır. Yarım daireden oluşan "orchestra" bölümü "scene":sahne bölümü ile tamamlanmaktadır. Perge tiyatrosu Anadolu'daki en dekoratif sahne cephesine sahip yapılardan biridir.

3.2.5. Agora

Özgün Helenistik dönem agorası bugün Cornutus Palaestra olarak bilinen ve iki ana yolun/bulvarın birleştiği noktada yer almakta iken M.S. 2.yy.'da kent duvarlarının Helenistik Kapı'nın doğusuna alınması ile buraya yeni bir agora inşa edilmiştir. Dört yönden dört girişe sahip olan kare formlu agora yapısının bir meydanı kolonadlı portikolar ve gerilerinde yer alan dükkânlar ile çevrelenmiştir. Avlunun/meydanın merkezinde ise yuvarlak bir yapı (tholos); yani bugün üst bölümü yıkılmış olan bir anıt tabanı yer almaktadır ve mozaik döşemeli portikolar boyunca kanallar bulunmaktadır (Şekil 5).

Şekil 4. Perge, Tiyatro (Özgür, 2001)

3.2.6. Stadion

Kent surları ve tiyatro arasında inşa edilmiş olan stadyum bölgenin ve Anadolu'nun en iyi korunmuş stadyum yapılarından biridir. Batı kesimindeki bazı oturma yerleri dışında sağlamdır. U şeklindeki yapı kuzey-güney yönünde 234m. uzunluğunda, ve 34m. genişliğindedir (Özgür, 2001). Stadion un kuzey ucu yuvarlatılmıştır. Güney yan ise buradaki anıtsal kapının yıkılması ie açık kalmıştır. Doğudaki oturma birimlerinin altında doğuya açılan mekanların kapıları yer almakta ve hepsi üzeri açık bir geçide ulaşmaktadır. Buradaki 20 mekan ise dükkan işlevi görmektedir (Bean, 1999).

Şekil 5. Perge, Agora (Ertan, 2005)

3.2.7. Güney ve Kuzey Hamam Yapıları

Güney hamamı girişi kent meydanının batısından olmaktadır. Hamamın plan şeması gimnasyum karakterindedir. Simetri kullanılmayan hamam yapısında mekanlar birbirine dik ya da paralel olarak tasarlanmıştır. Palaestra'dan

ulaşılan frigdaryum, tepidaryum ve caldarium mekanları ile orta ölçekli bir hamam yapısıdır. Zemininde mozaik uygulamalarının görüldüğü yapının bugün temelleri ve bazı parçaları mevcuttur.

Kentin ikinci büyük hamamı olan kuzey hamamı ise kenti doğu-batı yönünde kateden kolonadlı yolun batı ucunda, batı kapısı yakınında yer almaktadır. Beş ana bölümden oluşan hamamın bir de peristil avlusu bulunmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6. Perge, Güney Hamamı (Özgür, 2001)

3.2.8. Batı Meydanı Anıtsal Çeşme ve Kuzey Çeşmesi / Nympheum

Kentin batı meydanında yer alan iyi korunmuş anıtsal çeşme mermer görünümlü kireç taşı ile inşa edilmiştir. İki katlı olarak tasarlanmış olan ve bugün büyük bölümü yıkılmış olan anıtsal çeşmenin cephesi kolonlar, kemerler ve pedimentler ile bezenmiştir.

Büyük dörtgen bir havuz ve iki yanı kolonlu dekoratif bir cepheden oluşan çeşmenin önünde suyun akışını sağlamak için yarım daire su teknelerine sahiptir. Çeşmenin güney ucunda beşik tonozlu bir niş bulunmaktadır ve çeşmeden daha eski olan bu nişin dini bir rolü olduğu, ilk kutsal su kaynağının olduğu yere yapıldığı iddia edilmektedir (Özgür, 2001). Anıtsal çeşmeden biraz ileride anıtsal giriş kapısının propylon'u yer almaktadır.

Perge'nin diğer bir anıtsal çeşmesi ise kenti kuzey-güney yönünde kat eden kolonadlı yolun sonunda, akropolün hemen altında yer alan U-formlu yapıdır. Üç adet tonozlu nişe sahip olan yapıda çeşme ortadaki nişte yer almaktadır. Nehir tanrısı Kestros'un heykelinin bulunduğu çeşmenin önünde bir havuz bulunmaktadır. Heykelin gerisindeki hazneden su havuza ulaşmakta, havuzdan da kanal aracılığı ile kolonadlı yolun ortasından akmaktadır. Yazılı kaynaklara göre bu yapılanmanın M.S. 2.yy. ortalarında gerçekleştiği bilinmektedir (Şekil 7).

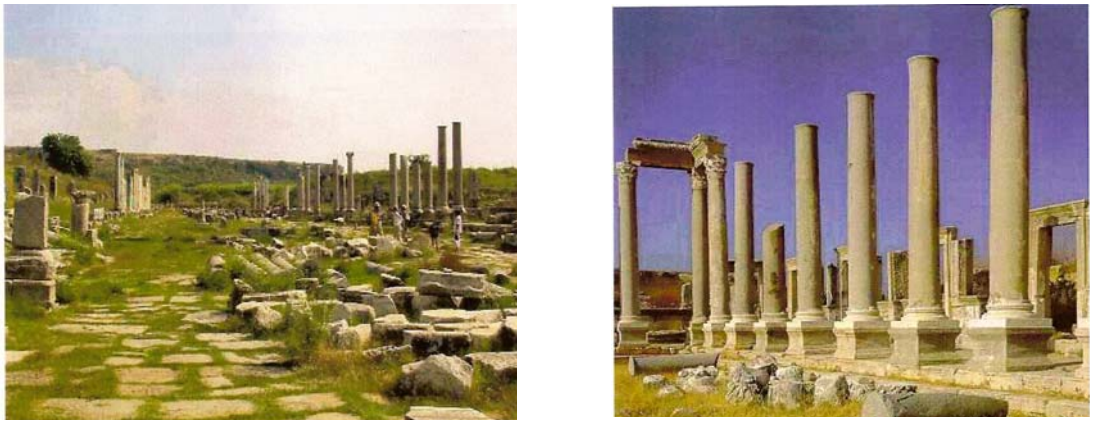

Şekil 7. Perge, Nympheum

3.2.9. Kolonadlı Yol

Kolonadlı yol Perge'nin ana arteridir. Helenistik Kapı'dan başlayan ve ufak dönemeçlerle güney-kuzey yönünde ilerleyen yol akropolün eteklerinde, anıtsal çeşmede son bulmaktadır. Bu kolonadlı yol yaklaşık olarak 20m. genişliğinde, 300m. Uzunluğundadır (Şekil 8). Yolun ortasında iki metre genişliğinde anıtsal çeşmeden kuzeye su taşıyan kanal yer almaktadır. Yol boyunca devam eden bu su kanalı kent için yaşamsal niteliktedir. Bu kanala

paralel olarak döşemenin altında, kentin kanalizasyon şebekesi devam etmektedir. Yolun her iki yanında da mozaik döşemelere sahip kolonadlı portikolar yer almaktadır. Portikoların gerisinde ise bu yarı açık mekana açılan dükkanlar bulunmaktadır.

Şekil 8. Perge, Kolonadlı Yol

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Perge'de antik döneme ait kalıntıların bulunduğu ve bulunabileceği alanlar 4.5.1981 tarihinde Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kararı ile ileride araştırmalar yapılması amacı ile I. II. ve III. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiş/tescillenmiştir.

Helenistik ve Roma dönemleri ile az sayıda Bizans dönemi eserlerinin yer aldığı Perge kenti ve yakın çevresindeki tarıma elverişli topraklarda sulu ve kuru tarım yapılmaktadır. İyilik Belen Tepesi de tarımsal kullanıma açılmış bir alandır. III.derece arkeolojik sit alanında ise sulu tarım, seracılık, sebze ve meyvecilik yapılmaktadır.

Perge, bölgenin Side ve Aspendos'tan sonra en çok ziyaret edilen antik kentidir. Nisan-Ekim ayları arasında yoğun turizm aktivitelerine maruz kalan Perge'nin turizm aktivitelerinin en yoğun olduğu ay ise Mayıs'tır.

Perge antik kenti için koruma amaçlı imar planı hazırlanmıştır. **Perge koruma amaçlı imar planı** planlama alanı Antalya-Mersin Karayolu'nun (E-24) 18. km.sinde, Aksu yerleşmesinin doğusundaki Koca Belen Tepesi ile E-24 Karayolu'nun sınırladığı ve Aksu Belediye sınırlarının tariflediği alandır. Alanın büyük bir bölümü antik kentin yüzeydeki kalıntılarının oluşturduğu ve büyük ölçüde tarımsal aktivitelerin sürdürüldüğü alanları kapsamaktadır. Aksu yerleşiminin doğusunda Koca Belen Tepesi üzerinde ise İplik Fabrikası ve Öğretmen Okulu yer almaktadır. 2015 yılı için nüfus projeksiyonu 25. 000 olan koruma imar planı alanı batı- Antalya yönünde koruyarak gelişimi önermiştir. Alan antik kentin akropol ve nekropolünün oluşturduğu I. Derece arkeolojik sit alanı ve I. Derece arkeolojik sit alanının E-24 yönünde bir bölümünde tanımlanan II. Derece arkeolojik sit alanı ile Koca Belen eteklerini kapsamaktadır. Alanın içindeki antik tiyatronun önünden geçen yol kuzeydeki köyler ile Aksu'yu E-24'e bağlamakta ve ana ulaşım yolu olarak kullanılmaktadır (Akman proje, 1995). Bu planlama çalışmasının amacı Perge antik kentinin korunması ve gelişiminin projelendirilmesi olup, plana göre I.derece arkeolojik sit alanında hiçbir yapılaşmaya izin verilmemiş, bilimsel kazı dışında hafriyat, vb. çalışmalar yasaklanmıştır. II. derece arkeolojik sit alanında ise yeni yapılaşmaya izin verilmemiş, mevcut trafo, elektrik direği, vb. elemanların kaldırılmasına, giriş kapısı çevre düzenlemesi projesinin Antalya Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nun görüşünün alınmasından sonra yapılmamasına, giriş kapısı yakın çevresinde yeni düzenleme yapılana kadar mevsimlik tarım ve seracılık faaliyetlerinin sürdürülmesine izin verilmiş; III. derece arkeolojik sit alanında ise belli koşullar çerçevesinde yapılanmaya izin verilmiş, özel koşullu alan ve yerleşik alanda tescil kararı öncesi yapılan yapıların korunmasına karar verilmiştir.

Perge arkeolojik sit alanının peyzaj özellikleri değerlendirildiğinde alt bileşenler olarak arazi formu, anıtsal yapı kalıntıları, topografik özellikler ve mevcut doğal bitki örtüsü gözlenmektedir. Bugün kısmen ayakta kalan kent surları, kent giriş kapıları kalıntıları, akropolün eteğinde yer alan nympheum, kolonadlı yol ve ortasında yer alan su ögesi süreç içinde eksilen ya da eklenen bitkisel materyal ile bütünleşerek pittoresk bir nitelik kazanmıştır. Arkeolojik sit alanları tarihi süreç içinde yok oluşun somut göstergeleridir. Bu alanlarda belli uygarlıkların yapı stoğu olarak işlev görmüş, estetik kaygılar ile biçimlenmiş anıtsal yapıları ile Perge'de olduğu gibi harabeye

dönüşmüştür. Bu alanda Yunan ve özellikle Roma dönemlerine ait kültür ve sanat yansımalarından somut izler ve anılar, tarih belgeleri olarak yer almaktadır (Şekil 9).

Arkeolojik alanlar tarihin izlerini taşıyan doğal ve yapay çevrelerdir. Süreç içinde kullanım biçimleri değişse de anısal değere sahip yerler olarak bugün sürpriz bir biçimde ziyaretçi ile güçlü bir ilişkiye sahip alanlardır. Arkeolojik alanlar geçmişin izlerini taşıyan boş alanlar değil, dinamik, değişken, evrimleşen yerlerdir. Bugün artık sosyal dokuya entegrasyonu tartışılan arkeolojik sitlerin kültür parkları ve açık hava müzeleri olarak tasarımları önem kazanmıştır. Ancak buradaki "park" olgusu eğlence boyutu taşımamaktadır. Bu tür alanların "kültür" niteliği ön plana çıkarılarak tasarlanması gerekmektedir.

Arkeolojik sitlerin ve kültürel peyzajın düzenlenmesi ile ilgili bazı felsefi ve estetik konseptler oluşturulmalıdır. Arkeolojik sit alanı içinde dolaşırken yerleşim dokusunun ve yapıların okunabilirliği ve eğitsel niteliği önemli bir olgu olup, sirkülâsyonun doğru ve etkin çözümlenmiş olması ile doğrudan ilgilidir. Dolaşım ağının oluşturulmasında tek tek yapılar ya da anıtlar değil, genel dolaşım sisteminin kurgulanması önemlidir. Alandaki doğal ögelerin yapı kalıntıları ile ilişkileri, silüet karakteri ve kültürel peyzaj özellikleri bir diğer önemli faktördür. Süreç içinde kültürel peyzajın ve kentsel dokunun bir parçası haline gelmiş, kimliğin bir bileşeni olmuş bitkisel materyalin mevcut dokusu ile korunması gerekirken yapı malzemesine zarar veren türlerin de alandan uzaklaştırılması gerekmektedir. Her anlamda korumacı bir yaklaşımla ele alınması gereken arkeolojik sit alanlarında kentlerin işlevlerini sürdürdüğü dönemlerde kullanılan bitki türleri mümkün ise bilimsel veriler temel alınarak saptanmalı, restorasyon ve çevre düzenleme aşamalarında bu veriler doğrultusunda tür seçimleri yapılmalıdır.

Şekil 9. Perge Arkeolojik Sit Alanı Genel Görünüm (Ertan, 2005)

Arkeolojik sit alanlarının peyzaj tasarımlarında yaratıcı olunmalı; özgün nitelik ve kimlik vurgulanırken yeni düzenleme ve tasarımlar kentsel imgeyi bozmayan; destekleyici nitelikte olmalıdır. Topografik özellikler korunmalı, alanda mekansal ve zamansal süreklilik sağlanmalıdır.

Arkeolojik alanların peyzaj tasarımında başarılı bir sonuç elde edilebilmesi için alanın çevre faktörleri olan jeomorfoloji, topografya, hidroloji, bitkisel materyal/flora'nın dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Yerli bitki türleri ve sembolik anlamları kadar ekolojik dengenin de sağlanması geçmiş, bugün ve geleceğin ilişkilendirilmesi açısından önemlidir. Bunun yanında alanın kültürel kimliğini bozabileceği göz önünde bulundurularak süs bitkilerinin kullanımından kaçınılmalıdır. Vejetasyon, yapısal elemanlar, donatı elemanları yalın olmalı; anıtlar ile yarışır nitelikte olmamalıdır. Arkeolojik sitlerin her birinin kendine özel eşsiz karakteri korunmalı, çelişkili ögelerin kullanımı dengelenmelidir. Ölçek, form, renk ve doku farklılaşmaları ile yeni müdahaleler/tasarımlar özgünden ayırt edilir nitelikte olmalıdır. Sit alanları çevresel peyzaj özellikleri ile entegre edilmelidir. Multidisipliner bir yaklaşım ile alanın tasarımı, bakımı, korunması ve restorasyonu yapılmalıdır.

Pratikte ören yeri etkinliği çevre temizliği ve sağlamlaştırma ile sınırlıdır. Turizme yönelik kültürel işlevler dışında yeni bir işlev için kullanımı düşünülmeyen ve genelde yerleşim yerleri dışında yer alan arkeolojik sitler için en uygun restorasyon yaklaşımı çevresel temizlik, düzenleme ve mevcut varlığın olduğu gibi korunmasıdır. Bu yaklaşım da 19.yy. John Ruskin'in romantik yaklaşımına benzer bir uygulamadır. Malzemenin korunması bağlamında ele alındığında ise süreç içinde malzemenin tarihin izlerini taşıyan estetik bir boyut da kazandığı görülmektedir. Arkeolojik değerlere sahip alanların tasarım sürecine kültür ögesi olarak entegre etmek temel amaç olmalıdır. Koruma tümel çevre bağlamında ele alınmalıdır. Her ögenin mevcut durumunda korunması gerekmektedir. Bilmsel müdahale ile **sağlamlaştırma (**minimum restorasyon) yani malzeme ve strüktür olarak yapıların yaşamını uzatacak fiziksel ve kimyasal müdahale gerçekleştirilmeli; zorunlu olmadıkça özgün malzemenin korunması temel ilke olmalıdır (Kuban, 2000).

Perge'de anıtsal yapılara ilişkin tüm parçaların bulunmaması nedeni ile rekonstrüksüyon yerine sağlamlaştırma yapılması daha uygun bir restorasyon yaklaşımı olacaktır. Perge arkeolojik sit alanında tarihi ve kültürel verilerin vurgulanarak mevcut durumunun korunması önemlidir. Özgün duruma getirme çabası hata ve yanlış ifadelendirmelere neden olabileceği için mevcut parçalı durumun korunarak yapılar ile ilgili yeterli veriye sahip kesimlerde "**anastylosis**" yöntemi ile yapılanma biçiminin vurgulanması uygun olacaktır. Bu kapsamda agoranın ve kolonadlı yolun sütunları ayağa kaldırılarak kentsel mekanlar ve kent ölçeği hakkında fikir verilmiştir. Ören yerlerinde, harabe haline gelmiş yapılarda tarih boyutu estetik boyuttan daha önemli hale gelmektedir.

Perge arkeolojik sit alanının restorasyonunda öncelikle tasarımda bütünlük göz önünde bulundurulmalı, kent imgesinin özgün durumunun algılanabilmesine olanak sağlayacak yaklaşımlar değerlendirilmelidir. İzlenen yöntem temelde bugüne ulaşan kentsel çevrenin yok olmasına engel olacak nitelikte olmalıdır. Burada fiziksel çevrenin verdiği mesaj en önemli boyut olmalıdır. Perge arkeolojik sit alanı içinde yer alan kültür varlıkları biçim, malzeme, renk, doku, yapısal alan çevresi belli bir dönem yapılanma kültürünü, üslubu yansıtmakta, birlikte tanımlamaktadırlar. Bu alanda ulaşılacak olan özgün tasarımın bütünlüğü değil, bugüne ulaşan yapılanmanın imgesel bütünlüğü olmalıdır ve bu imge yapılanmanın ait olduğu dönemi temsil eder nitelikte olmaktadır.
Arkeolojik alanların korunmasında tek yapı ölçeğinde mimari boyut, sanat, estetik değeri önemli iken; bütün olarak ele alındığında ise kentsel boyut önem kazanmaktadır. Tüm arkeolojik sitlerde olduğu gibi Perge yerleşimi de yağmur, kar, rüzgar, güneş etkilerine açık bir alandır. Arkeolojik sitlerin korunması, bakımı ve restorasyonunda uluslar arası ilkeler bağlamında rekonstrüksiyon-bütünleme kabul görmeyen bir uygulama olup öncelikle mevcut tüm ögelerin bulunduğu biçimde korunmaları temel hedeftir. Yapılara ilişkin yapı bileşenlerinin büyük bir bölümünün yok olması nedeni ile tüm kentin rekonstrüksiyonunun yapılması mümkün olamayacağı için belli bir restitüsyon kapsamında agora ve kolonadlı yolda anastylosis uygulanmıştır ve yerleşime ilişkin genel fikir ve ölçek vermesi açısından en doğru yaklaşım olduğunu söylemek olasıdır.

KAYNAKLAR

- Akman Proje Ltd. Şti. 1992. Perge Koruma Amaçlı İmar Planı, Plan Araştırma Raporu, Ankara.
- Akman Proje Ltd. Şti. 1995. Antalya/Aksu Perge Antik Kenti Koruma Amaçlı İmar Planı, Plan Açıklama Raporu, Ankara.
- Akurgal, E. 1985. Ancient Civilizations and Ruins of Turkey. From Prehistoric Times Until the End of the Roman Empire, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Bean. G.E. 1999. Eskiçağda Güney Kıyıları. Arkeoloji Dizisi: 02, ISBN: 975-571-055-8, Arion Yayınevi, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul.
- Ertan, B. 2005. Perge Arkeolojik Sit Alanının Peyzaj Mimarlığı Meslek Disiplini Açısından Değerlendirilmesi. A.Ü. Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü Mezuniyet Tezi, Ankara.
- Kuban, D. 2000. Tarihi Çevre Krumanın Mimarlık Boyutu, Kuram ve Uygulama. YEM Kitabevi, ISBN: 975- 7438- 96-0, İstanbul.
- Mansel. M.A. 1949. Perge'de Kazılar ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Özgür, M.E., 2001. Perge. Net Yayınları A.Ş., ISBN: 975-479-053-1, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.
- Pekman, A. 1989. Son Kazı ve Araştırmalar Işığı Altında Perge Tarihi. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, VII. Dizi, ISBN: 975-16-0120-7, TTK Basımevi, Ankara.
- http://www.balkan-info.com/cocoon/setimes/images/countries/Turkey.jpg, erişim tarihi:12.12. 2006.